

УДК 373.3(477.42)“1919”

О.М.Кух, В.Б.Стецюк

“Українська старовина” – перший історичний часопис Поділля (1919 р.)

В статті аналізується процес створення та характеризується зміст єдиного опублікованого номеру журналу “Українська старовина”, видання якого було започатковано в Кам’янець-Подільському наприкінці 1919 р. і до діяльності якого були причетні знані діячі вітчизняної науки.

Ключові слова: Кам’янець-Подільський, журнал “Українська старовина”, О.Благодір, І.Кревецький, П.Клименко, О.Назарук.

Перетворення Кам’янець-Подільського в іррегулярний державний центр УНР сприяло активізації культурного життя міста, зокрема, поживленню діяльності науковців. Одним з наслідків такої діяльності стало створення першого на Поділлі фахового історичного часопису – журналу “Українська старовина”, до створення якого були причетні як місцеві вчені українського державного університету, так і утікачі із Києва та Львова. Попри існування статей О.Завальнока¹, М.Палієнко², В.Прокопчука³, О.Нестулі⁴, досі створення журналу, його зміст досі не стали об’єктом спеціального вивчення.

Як вже зазначалось, влітку-восени 1919 р. в Кам’янець, що виконував функції тимчасової столиці, зосередились вищі органи влади, в тому числі відповідальні за реалізацію політики в сфері культури, а також значна кількість науковців. Осередками, довкола яких гуртувались науковці, були Комісія для охорони пам’яток старовини і мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури, Військово-історичний музей ЗУНР, а також Кам’янець-Подільський державний український університет. Саме спільними зусиллями членів цих осередків було організовано часопис “Українська старовина”, що побачив світ завдяки матеріальній підтримці Диктатури ЗУНР, але водночас позиціонувався як орган Комісії для охорони пам’яток старовини та мистецтва⁵. Безосередньо відповідав за підготовку номеру редакційний комітет в складі П.Клименка, О.Назарука та І.Кревецького⁶. Перший номер, датований 1 листопада 1919 р. відкривався зверненням редакції, в якому пояснювали свої наміри: “Велике нищення пам’яток старовини та важке становище уряду в справі охорони їх вимагає напруження всіх сил в першій мірі громадянства для збереження тих великих багатств, які ще остали і складання синодика померших культурних цінностей... Поруч з цим освітлюватимуться урядові заходи для охорони та збирання пам’яток старовини”⁷. Далі наголошувалось на прагненні фундаторів часопису викликати інтерес до проблем охорони історичної спадщини у широких кіл громадськості, створивши тим самим надійну базу для збереження пам’яток минулого⁸.

Часопис розпочався із статті директора військово-історичного музею О.Благодіра “З мартирології української старовини”⁹. Автор справедливо

відзначає, що під владою Російської імперії українські землі постійно були жертвою культурного пограбування – до петербурзьких і московських музейних зібрань вивозили археологічні знахідки скіфських та давньоруських часів, колекції зброї, відзнак та книг козацької епохи. Однак найстрашніший період для українських колекцій старовини, на думку автора, почався у 1914 р., коли культурні цінності в ході бойових дій вивозили і росіяни, і німці. Окремо відзначається погром Галичини російськими військами, зокрема, вивезення до Росії колекції Львівської ставропігії. Слушно вказано, що найстрашніший період почався після більшовицького перевороту, коли нова влада спершу не мала достатньо ресурсів для встановлення контролю над усіма музейними і особливо приватними колекціями. Результатом став масовий розпродаж предметів старовини, які скуповували співробітники іноземних місій. Зазначено, що український уряд виділив 100000 крб. для створеного в Петрограді гуртка української старовини, однак результати цієї діяльності залишились для автора невідомими. Окрім зовнішніх ворогів, критично охарактеризовано також діяльність гетьманського уряду – головною претензією послужила конфіскація приміщення військово-історичного музею в Києві та морського музею у Миколаєві¹⁰.

Професор Кам'янець-Подільського державного українського університету Пилип Клименко опублікував невеликий нарис з історії архівної справи в Україні. Вказано, що архівні інституції на українських землях пройшли кілька етапів – утилітарний, коли архіви розглядали лише як сховище фахової інформації, накопиченої тими чи іншими установами; науковий, коли при університетах виникають колекції старовинних документів. Як окремий етап дослідник виділив сучасну йому добу, коли “Український Уряд вступив на шлях державного використання архівів”¹¹. Щоправда, науковець досить критично оцінює це використання, наголошуючи, що дії різних владних структур абсолютно некоординовані – військове міністерство прагне перебрати під свій контроль всі архіви, крім сімейних, міністерство преси й інформації планує створити на їх основі інформаційні центри для громадян, а МВС пропонує архівним установам передати “нецінні” матеріали для вторинної переробки¹². Єдиним винятком П.Клименко вважав Головне управління мистецтв і національної культури, яке “пише до всіх урядів заяви, аби державними заходами припинено нищення архівів”¹³. В кінці висловлювалось обережне сподівання, “що гарячкова праця різнородних урядових закладів для використання українських архівів не знищить їх до кінця”¹⁴.

Також перу Пилипа Клименка належить цікава методологічна замітка “Українська мистецька старовина та її національний зміст”¹⁵. Зауваживши, що матеріальні пам’ятки української культури відображають майже виключно культурне життя нижчих верств населення, дослідник водночас вказує, що причина цього – в політичних чинниках, що ставали на заваді розвитку багатьох аспектів української культури. Далі робився наголос на тому, що потрібно зробити українське мистецтво максимально доступним загалу, сприяти його

всєбічному розвитку і модернізації, в тому числі й за рахунок державної фінансової допомоги¹⁶.

Вице-директор військово-історичного музею, Михайло Обідний, торкнувся у своїй розвідці становища військово-історичних архівів в Україні від початку Першої світової війни і до 1919 р. Наголошувалось, що виступаючи на фронт з місць постійної дислокації, частини царської армії залишили в Одесі, Житомирі, Проскуріві, інших містах свої архівні збірки. Чимало документів було також накопичено в роки Великої війни, коли на теренах України діяли Південно-Західний і Румунський фронти. Лише в період Гетьманату в складі Генерального штабу було створено комісію під керівництвом генерала М.М.Головіна для впорядкування та опрацювання матеріалів часів Першої світової війни. Діяльність цієї комісії М.Обідний оцінює різко негативно, наголошуючи, що лейтмотивом її діяльності було “піднесення до найбільшої висоти боєвої участі російської армії в світовій війні” та закидаючи в провину керівництву комісії той факт, що до її складу не запросили українських істориків¹⁷. Зазначимо, що в даному випадку повторювався досвід багатьох армій щодо аналізу щойно закінчених конфліктів (зокрема, в російській армії подібні комісії узагальнювали бойовий досвід російсько-турецької війни 1877–1878 рр. та російсько-японської війни 1904–1905 рр.). Відповідно до цих завдань досить сумнівною виглядає доцільність включення до складу комісії українських істориків виключно з точки зору їх “патріотичності” та “свідомості”.

Водночас в царині практичних рекомендацій Михайлові Обідному не можна відмовити в раціоналізмі й прагматизмі – він запропонував відокремити матеріали з історії українського війська новітнього часу від документів імперської доби, а для опрацювання цих матеріалів утворити “комісію для написання історії війни українського народу за визволення свого краю”¹⁸. Якщо ж розгорнути таку роботу не вдасться, то “треба бодай в якійсь неутральній державі вибрати місце для переховування найцінніших військових, а також політичних українських документів”¹⁹.

Співробітник бібліотеки Кам’янець-Подільського українського університету Лев Биковський присвятив статтю Українській національній бібліотеці у Києві. Дослідник зосередив свою увагу на трьох ключових аспектах діяльності бібліотеки: 1) матеріальні труднощі; 2) організаційна структура; 3) наповнення фондів. Досить детально простежується історія поневірян бібліотеки різними приміщеннями: Педагогічний музей (3 кімнати), будинок міністерства народної освіти (одна кімната), різні корпуси колегії Галагана, будинок Української Академії Наук (одна, згодом 4 кімнати). Практично усі зазначені приміщення в бібліотеки відбирали після нетривалого користування (наприклад, в будинку колегії Галагана не вдалось навіть повністю завезти книги)²⁰.

Дослідник зазначає, що бібліотека задумувалась як “величезна всєвітня бібліотека” в складі семи відділів (загального фонду, українки, читальний зал з довідковим фондом, періодики, рукописів і стародруків, сходознавства з підрозділом юдаїки; окремі відділи мали становити колекції плакатів, листівок,

мап, гравюр, малюнків тощо), однак за півроку існування виділився лише відділ періодики²¹.

Завдяки виділенню з державного бюджету значних коштів на придбання літератури було закуплено книгозбірні багатьох осіб (Б.Грінченка, П.Житецького, В.Науменка, І.Стешенка, професорів В.Іконникова, С.Голубєва тощо) і установ (Київського губернського жандармського управління, Центральної Ради, Старої Громади)²². На відміну від деяких авторів “Української старовини”, Л.Биковський зміг уникнути політичної ангажованості – вказав, що жодна влада не змогла вирішити питання забезпечення бібліотеки приміщенням, водночас відмігив позитивні риси в політиці Гетьманату і навіть більшовиків – відзначає факти дарування книг бібліотеці наркоматами освіти, військових справ, земельних справ УСРР, а також передано “бібліотеки багатьох дідичів та вчених, що лишили своє майно в Києві без огляду, тікаючи перед більшовиками”²³.

Оригінальністю оцінок відзначається матеріал відомого наукового, культурного і політичного діяча Осипа Назарука, в якому піднімалось питання оцінки минулого в українській літературі. На думку автора, інтерес до історії, її вивчення та активне використання для вирішення проблем сучасності можливі лише тоді, коли “нарід взагалі живе як нарід свідомий своєї минувшини і своїх завдань на будуче”²⁴. Висловлюється теза про те, що українську “старовину присвоювали собі чужинці”, тож навіть для небайдужих митців вона сприймалась як щось чуже і байдуже – “і так нпр. Леся Українка, яка дала нашій літературі такі чудові поеми як “Ра-Менеїс”, “Сфінкс” і т.д., ніде навіть не тронула своєю думкою старовини з наших княжих часів”²⁵. Проводиться порівняння між історичною белетристикою Галичини і Наддніпрянщини, при цьому зазначається, що “поети уроджені або виховані в західних землях України, мали більше нахилу до історичних поем найстаршої доби, чим наші поети зі Слобожанщини... Чому так діється? З двох причин. 1. Останнім блиском нашої державності була в Західній Україні ще наша княжа доба, а на східній притьмарила її пізніше козаччина. 2. Наша княжа старовина була занадто чужа полякам, які загарбали нашу західну землю, щоб вони могли собі її присвоїти так, як це зробила Росія”²⁶. Далі йшов висновок про те, що лише детальне вивчення сприйняття минулого різними верствами українського етносу, порівняннями його із історичною пам’яттю інших народів дозволить зрозуміти “свою бувальщину і себе”²⁷. Зауважимо, що запропоновані Назаруком думки отримали логічне продовження вже в пострадянський період – наприклад, сучасні дослідники у своїх працях розвинули думку про “приватизацію” Росією давньоруської історичної спадщини.

Ряд робіт присвячено історії тих чи інших пам’яток матеріальної культури. Зокрема, відомий галицький історик І.Кревецький охарактеризував долю галицьких королівських реалій. Дослідник зазначає, що захоплені Казимиром III два золотих хрести наприкінці XIX ст. було виявлено в колекціях краківського Вавеля, а єдина пам’ятка, котру залишилась в руках української інституції –

митра перемишльського греко-католицького єпископа, виготовлена з корони Данила Галицького, – в 1915 р. була вивезена із захопленого Перемишля делегатом Петербурзької Академії наук²⁸. Щоправда, митра названа “останньою пам’яткою, яка нагадувала українському громадянству колишню його державність”²⁹, що явно демонструє певний “галицькоцентризм” науковця – адже він фактично ігнорує регалії українських гетьманів, інші пам’ятки. Однак загальний висновок не втратив актуальності й досі – повернення подібних раритетів є важливим завданням української держави.

Й.Пеленський у замітці “Рим чи Схід?” на прикладі праць професора Берлінського університету Йозефа Стржловського охарактеризував процес переоцінки ролі східних цивілізацій в світову культуру, який на початку ХХ ст. відбувався в європейській історичній науці. Показано, що праці дослідника – “Еллада в обіймах Сходу”, “Мала Азія як нова територія історії мистецтва”, “Пам’ятки образотворчого мистецтва”, “Вірменське будівництво і Європа” – по-новому оцінюють внесок Східної Європи і близькосхідного регіону в історію мистецтва. Звертається в них увага і на місце України в міжцивілізаційному культурному обміні, наголошується, що унікальні архітектурні об’єкти українських земель (наприклад, дерев’яні церкви) викликали щире захоплення іноземного дослідника³⁰.

У замітці відомого краєзнавця О.Прусевича “Памятки фортифікаційної штуки на Поділлі” дається перелік замків, які вчений оглядав ще до початку світової війни, після чого ставиться питання про стан цих пам’яток після буремних 1914–1919 рр. Зауважимо, що з невідомих причин у публікації наводиться надзвичайно обмежений перелік усього з двадцяти об’єктів, при цьому не згадані знакові для історії Поділля фортифікаційні споруди – наприклад, замок у Жванці³¹.

Завершувався часопис інформаційними матеріалами – переліком знищених у 1917–1919 рр. пам’яток, об’єктом з питань охорони об’єктів культурної спадщини, витягом з протоколу засідання Комісії для охорони пам’яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтва і національної культури, замітками та бібліографією.

На жаль, вихід з друку першого номеру “Української старовини” співпав у часі із завершенням так званої Кам’янецької доби Директорії. До Кам’янца стрімко наближались відверто ворожі щодо українського культурного життя блогвардійці й поляки. Всі осередки, причетні до організації видання, припинили діяльність, значна частина авторів журналу покинули місто. Тим не менш, часопис став першим періодичним виданням історичної тематики на теренах Поділля, а підняті у ньому теми не втратили наукової актуальності досі.

Примітки:

1. Завальнюк, О. М. Історія Кам’янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.

2. Нестуля, О. О. Охорона пам'яток України за доби Центральної Ради / О. О. Нестуля // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 100-

3. Палієнко, М. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Обідного в Україні, Польщі та Чехословаччині / М. Палієнко // Пам'ятки України: історія та культура: науковий часопис. – 2005. – № 2. – С. 92-119.

4. Прокопчук, В. С. Основні фактори активізації краєзнавчого руху на Правобережній Україні в 20-ті роки ХХ ст. / В. С. Прокопчук // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2009. – № 3-4. – С. 6-16.

5. Хроніка архівного будівництва в Україні / Упоряд. О. Шевченко // Пам'ятки. Т. І. – К.: Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України; Український державний науково-дослідний інститут архівної справи і архівознавство, 1998. – С. 18.

6. Там само. – С. 18.

7. [Від редакції] // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 1.

8. Там само. – С. 1.

9. Благодір. З мартирології української старовини / Благодір // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 1-2.

10. Там само. – С. 1-2.

11. Клименко, П. Архівна справа на Україні / П. Клименко // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 2.

12. Там само. – С. 2.

13. Там само. – С. 2.

14. Там само. – С. 2.

15. Клименко, П. Українська мистецька старовина та її національний зміст / П. Клименко // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 5.

16. Там само. – С. 5.

17. Обідний, М. Військово-архівна справа на Україні / Михайло Обідний // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 3.

18. Там само. – С. 3.

19. Там само. – С. 3.

20. Биковський, Л. Українська Національна Бібліотека в Києві / Л. Биковський // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 3-4.

21. Там само. – С. 4.

22. Там само. – С. 4.

23. Там само. – С. 4.

24. Назарук, О. Українська старовина й українська новочасна творчість / Осип Назарук // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини

та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 3.

25. Там само. – С. 3.

26. Там само. – С. 4.

27. Там само. – С. 4.

28. Кривецький, І. Доля галицький королівських інсигній / І. Кривецький // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 6-7.

29. Там само. – С. 7.

30. Пеленський, Й. Рим чи Схід? / Й. Пеленський // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 7.

31. Прусевич, О. Пам'ятки фортифікаційної штуки на Поділлі / О. Прусевич // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 8.

Резюме

Стаття посвячена созданию и содержанию единственного номера журнала “Украинская старина”, увидевшего свет в Каменце-Подольском в ноябре 1919 г.

Ключевые слова: Каменец-Подольский, журнал “Украинская старина”, О.Благодир, П.Клименко, И.Кривецкий.

Одержано 5 квітня 2012 року